Сінтаксіс і пунктуацыя

СКАЗЫ З АДАСОБЛЕНЫМІ ЧЛЕНАМІ

Члены сказа, выдзеленыя па сэнсе і інтанацыйна, называюцца адасобленымі. На пісьме яны выдзяляюцца коскамі, радзей – працяжнікамі.

Адасабляюцца і выдзяляюцца коскамі на пісьме:

любыя адасабленні, **калі яны адносяцца да асабовага займенніка:**

У кароткім кажушку, са стрэльбай за плячыма, ён абыходзіць калгасны табун.

(З. Бядуля)

азначэнні, **выражаныя дзеепрыметнікавымі ці прыметнікавымі зваротамі, і** **аднародныя азначэнні** **(дапасаваныя і недапасаваныя), калі яны стаяць пасля назоўніка, які паясняюць:**

Яшчэ не апаў шчэбень, выкінуты першым выбухам, як на насыпе грымнула зноў.

(І. Мележ)

Змораны чорны конь, увесь мокры ад поту, ішоў ледзь перастаўляючы ногі.

(І. Пташнікаў)

Заўвага. Могуць адасабляцца азначэнні, калі:

СТАЯЦЬ ПЕРАД НАЗОЎНІКАМ І МАЮЦЬ ДАДАТКОВАЕ АКАЛІЧНАСНАЕ ЗНАЧЭННЕ ПРЫЧЫНЫ, УМОВЫ ЦІ ЎСТУПКІ:

Зусім непісьменная, маці мела практычны розум і нядрэнна спраўлялася з гаспадаркай. (Ю. Гаўрук)

ПАМІЖ АЗНАЧЭННЕМ, ЯКОЕ ПАЯСНЯЕ ДЗЕЙНІК, І ГЭТЫМ ДЗЕЙНІКАМ СТАІЦЬ ВЫКАЗНІК:

Стомлены дарогай, прысеў Іван на прыступкі ганка. (М. Гарэцкі)

Высушаныя гарачым сонцам, паніклі кветкі і травы. (Б. Мікуліч)

Адасобленыя прыдаткі

Адасабляюцца коскамі

- **АДЗІНОЧНЫЯ І РАЗВІТЫЯ ПРЫДАТКІ, ЯКІЯ СТАЯЦЬ ПАСЛЯ АЗНАЧАЕМАГА СЛОВА – УЛАСНАГА НАЗОЎНІКА:**
- *Збоку ля Зосі, абапёршыся на плечыка, стаяла Шура, **камсамолка**.*
- *(К. Крапіва)*
- *Шчара, **прыгожая і чароўная рэчка**, упадае ў Нёман. (Я. Пархута)*

Адасабляюцца коскамі

- **РАЗВІТЫЯ ПРЫДАТКІ, ЯКІЯ СТАЯЦЬ ПЕРАД АЗНАЧАЕМЫМ СЛОВАМ – АГУЛЬНЫМ НАЗОЎНІКАМ – І ПАСЛЯ ЯГО:**
- *Пры ім заўсёды быў **сябар душы**, гармонік. (А. Кулакоўскі)*
- *На сяле праспявалі апошнія пеўні, **вешчуны блізкай зары і новага дня**. (В. Каваль)*

Адасабляюцца коскамі

- **РАЗВІТЫЯ І АДЗІНОЧНЫЯ ПРЫДАТКІ, ЯКІЯ АДНОСЯЦЦА ДА АСАБОВАГА ЗАЙМЕННІКА, НЕЗАЛЕЖНА АД ТАГО, ДЗЕ ЯНЫ РАЗМЕШЧАНЫ – ПЕРАД ЗАЙМЕННІКАМ ЦІ ПАСЛЯ ЯГО:**
- ***Былы дырэктар школы**, ён, магчыма, лепш, чым хто другі, ведаў, якая гэта складаная рэч – выхаванне дзяцей. (І. Шамякін)*

Заўвагі. **Прыдаткі, якія стаяць перад азначаемым словам – уласным назоўнікам, адасабляюцца, калі яны маюць прычыннае ці ўступальнае значэнне:**

Вялікі знаўца чалавечай душы, Якуб Колас разумеў малодшага брата-пісьменніка. (М. Лужанін)

Адзіночныя прыдаткі, якія стаяць пасля ўласнага імя, могуць у асобых выпадках зліваацца з ім па сэнсе (у маўленні), таму на пісьме не адасабляюцца:

Зала заціхла, калі на сцэну выйшаў Пеця-баяніст.

(А. Кулакоўскі)

Адзіночныя прыдаткі адасабляюцца ў тых выпадках, калі яны стаяць пасля азначаемага слова – агульнага назоўніка, які мае пры сабе азначэнне:

У клуб прыехалі нашы даўнія шэфы, трактаразаводцы. (Газета)

Прыдаткі са словамі *па імені, па мянушцы* адасабляюцца разам з гэтымі словамі:
У суседа была карова, па мянушцы Ланя. (Б. Сачанка)

Прыдаткі са злучнікам як адасабляюцца ў тым выпадку, калі маюць адценне прычыны:
Валя, як самая лепшая вучаніца класа, рэкамендавана да ўдзелу ў алімпіядзе

Калі злучнік *як* ужываецца са значэннем *"у якасці", "у ролі"*, то назоўнік са злучнікам як не з'яўляецца прыдаткам і на пісьме коскамі не выдзяляецца:
У вёсцы Васіля ведалі як цудоўнага выдумшчыка. (М. Машара)

Прыдаткі са злучнікам ці, або адкасабляюцца, калі маюць удакладняльнае значэнне:
Хроніка Быхаўца, або летапіс Быхаўца, найбольш поўны са спісаў старажытных беларуска-літоўскіх летапісаў. (А. Жураўскі)

Адасобленыя акалічнасці

Акалічнасці, выражаныя дзеепрыслоўямі
і дзеепрыслоўнымі зваротамі, адасабляюцца і на пісьме
выдзяляюцца коскамі:
Забыўшыся пра ўсё на свеце, *я ўважліва разглядаў
жураўлёў з надзейнага сховішча. (В. Вольскі)*

Заўсёды адасабляюцца акалічнасці з
прыназоўнікам
нягледзячы на, якія маюць значэнне ўступкі:
Нягледзячы на сваё недамаганне, *маці сабралася
у дарогу да дачкі. (Б. Сачанка)*

Заўвагі. Не адасабляюцца і не выдзяляюцца коскамі
фразеалагізмы тапу ***склаўшы рукі, нясолана
хлябаўшы,
на нач гледзячы, на лес гледзячы, заплюшчыўшы
вочы,
свету не бачачы*** і інш.
Хлопец мужнее і расце ***на лес гледзячы.*** *(М. Зарэцкі)*

)

Не выдзяляюцца коскамі два сумежныя
адасобленыя
дзеепрыслоўі (дзеепрыслоўныя словазлучэнні),
звязаныя злучнікамі ***і, ды, ці***:
Махнач стаяў каля сціпты саломы, як заўсёды,
утаропіўшы *вочы ў зямлю і* ***сашчапіўшы*** *рукі на
жываце.
(І. Шамякін)*

Ад адасобленых дзеепрыслоўяў трэба адрозніваць словы
тыпу ***стоячы, лежачы, седзячы, спяшаючыся, гуляючы*** і інш.,
якія маюць прыслоўнае значэнне. Звычайна яны стаяць
пасля выказніка, часцей у канцы сказа і коскамі
не выдзяляюцца:
Хлопчык спаў седзячы.

Адасабленне ўдакладняльных акалічнасцей

Адасабляюцца, выдзяляюцца інтанацыяй у маўленні і коскамі на пісьме часцей за ўсё ўдакладняльныя акалічнасці месца і часу.

Яны адказваюць на тое ж пытанне, што і адасобленыя, але маюць больш шырокае значэнне.

Адасобленыя акалічнасці канкрэтызуюць, дэталізуюць месца, час, спосаб дзеяння, а удакладняльныя з'яўляюцца больш агульнымі ў адносінах да месца, часу і спосабу дзеяння.

__Тут__, у Альбуці, кволая паэтычная іскра загарэлася той векапомнай вясной. (С.Александровіч)

__На Нёмане__, у вёсцы Пясочнае, прайшло маленства і юнацтва Адама Русака. (П. Прыходзька)

__У жніўні__, незадоўга да вяселля, яны ездзілі да бацькоў Аленкі, у Мінск. (У. Караткевіч)

Адасабленне ўдакладняльных дапаўненняў і іншых членаў сказа

Адасобленыя ўдакладняльныя дапаўненні звычайна выражаюцца спалучэннямі назоўнікаў або займеннікаў у формах ускосных склонаў з прыназоўнікамі *акрамя, апрача, замест, за выключэннем*.

У структуры сказа адасобленыя дапаўненні маюць абмежаванае значэнне або паказваюць на ўключэнне прадмета ў лік іншых, на выключэнне яго з ліку аднародных, на замяшчэнне аднаго прадмета другім:

Лена апраўдвае сваіх выхаванцаў, нават хлопцаў усіх, за выключэннем Толіка Шарэйкі. (Я Брыль)

Адасабляюцца і ўдакладняюцца спалучэнні са словамі *асабліва, нават, пераважна, напрыклад, у тым ліку* і інш., якія маюць дадатковае адценне ўзмацняльнасці (выдзяляльнасці):

На ўскрайку горада стаялі невялікія домікі, пераважна драўляныя. (М. Лынькоў)

Заўвага. **Словы *асабліва, нават, пераважна* могуць і не мець ўдакладняльнага значэння. Тады перад імі коска не ставіцца:**

Работа не спынялася нават у дождж. (І. Навуменка)

Адасабленне ўдакладняльных дапаўненняў і іншых членаў сказа

Адасабляюцца і іншыя члены сказа, якія маюць удакладняльнае значэнне:

Каля лесу танцавалі яны – жураўлі. (В. Вольскі)

(Удакладняльны дзейнік)

Па левы бок шашы ўзведзены Курган Славы – помнік нашай гісторыі. (С. Грахоўскі)

(Удакладняльны прыдатак)

Ахоўнікі рэгулярна праходжваліся каля багажа, сачылі за яго захаванасцю. (Б. Сачанка)

(Удакладняльны выказнік)

Хлопец купіў сіне-белую, у палоску, кашулю-безрукаўку… (С. Баранавых)

(Удакладняльнае азначэнне)

Сінтаксічны разбор сказа з адасобленымі членамі

Пісьмовы.

***Неба**, **зацягнутае шэрымі хмарамі**, **нізка** **павісла** **над лесам**. (У. Карпаў)*

Вусны.

Сказ просты, апавядальны, няклічны, двухсастаўны, развіты, ускладнены адасобленым азначэннем, поўны.

(Што?) ***неба*** **– дзейнік, выражаны назоўнікам у форме Н. скл., адз. л.;**

неба **(што зрабіла?)** ***навісла*** **– просты выказнік, выражаны дзеясловам абв. ладу, пр.ч., адз. л., 3-й ас.;**

неба **(якое?)** ***зацягнутае шэрымі хвалямі*** **– адасобленае азначэнне, выражана дзеепрыметнікавым зваротам;**

навісла **(як?)** ***нізка*** **– акалічнасць спосабу дзеяння, выражана прыслоўем.**

Адасобленае азначэнне стаіць у сярэдзіне сказа, з двух бакоў выдзяляецца коскамі.